

سروشناسه: سمیعی نسب، مصطفی، -۱۳۶۰.
عنوان و نام پدیدآور: اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های
جنگ تأثیراتی اقتصادی نیروهای مسلح / تألیف مصطفی
سمیعی نسب، عادل پیغماری، علی نیکونسبتی.
مشخصات نشر: مشخصات ظاهری: ۳۳۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۹۳۲-۹.
موضوع: نیروهای مسلح - جنبه‌های اقتصادی،
موضوع: نیروهای مسلح - فعالیت‌های غیرنظامی
موضوع: جنگ
شناسه افزوده: پیغماری، عادل، -۱۳۵۲.
شناسه افزوده: نیکونسبتی، علی، -۱۳۵۸.
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
ردیفندی کنگره: UA ۱۷:
ردیفندی دیوی: ۳۵۵:
شماره کتابشناسی ملی: ۷۶۱۹۹۱۰:

اقتصاد دفاع

از نظریه‌های جنگ تا
فعالیت اقتصادی
نیروهای مسلح

تألیف

دکتر مصطفی سمیعی نسب، دکتر عادل پیغامی، علی نیکونسبتی

اقتصاد دفاع

از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

مؤلفان: مصطفی سمیعی نسب، عادل پیغمامی،
علی نیکونبستی
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام
مشاور هنری: رسول خسروی‌بگی
چاپ و صحافی: چاپ سپیدان
شماره‌گان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۹۳۲-۹
چاپ اول: ۱۴۰۰
قیمت: ۸۵۰/۰۰۰ ریال

پرنکس: ۷۸۷۳۷۰۱۴۲ * فریزگاه مرکزی: ۰۲۱-۰۷۰۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی:

www.press.isu.ac.ir

E-mail: pub@isu.ac.ir

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب، ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، اشتاراکترونیکی، فلم و داد و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مولان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب اجمالی

سخن ناشر	۱۷
پیشگفتار	۱۹
مقدمه	۲۳
فصل اول: اقتصاد دفاع از تعاریف و تاریخچه تا گستره موضوعی	۲۷
فصل دوم: جنگ: از تعارف و مباحث آماری تا تبیین های نظری علل جنگ	۴۵
فصل سوم: بررسی اجمالی بودجه سازمان های نظامی و انتظامی در دنیا	۸۷
فصل چهارم: گستره و اثرات فعالیت های اقتصادی نیروهای مسلح در دنیا	۱۰۷
فصل پنجم: بررسی تطبیقی فعالیت های اقتصادی نیروهای نظامی و انتظامی در جهان	۱۶۹
فهرست منابع و مأخذ	۳۰۷
نمایه	۳۲۱

فهرست مطالب تفصیلی

۱۷.....	سخن ناشر.....
۱۹.....	پیشگفتار.....
۲۳.....	مقدمه.....
۲۷.....	فصل اول: اقتصاد دفاع از تعاریف و تاریخچه تا گستره موضوعی.....
۲۷.....	مقدمه.....
۲۸.....	۱-۱. تعاریف
۳۰.....	۲-۱. تاریخچه.....
۳۱.....	۱-۲-۱. شکل‌گیری اقتصاد دفاع به مثابه گرایشی مستقل: ۱۹۶۰ میلادی
۳۳.....	۲-۲-۱. گسترش مباحث و رویکردها
۳۷.....	۳-۱. گستره موضوعی.....
۳۷.....	۱-۳-۱. حوزه دفاعی و نظامی.....
۴۲.....	۲-۳-۱. حوزه امنیت.....
۴۵.....	فصل دوم: جنگ: از تعارف و مباحث آماری تا تبیین‌های نظری علل جنگ.....
۴۵.....	مقدمه.....
۴۶.....	۱-۲. تعاریف جنگ و تعارض
۴۷.....	۲-۲. فراوانی جنگ‌ها در طول تاریخ
۵۶.....	۳-۲. انواع نظریه‌های جنگ.....
۵۷.....	۱-۳-۲. جامعه‌شناسی
۵۹.....	الف. جامعه‌شناسی کلاسیک و مسئله جنگ

۸ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

ب. جامعه‌شناسی معاصر و علل جنگ	۶۱
۲-۳-۲. روان‌شناسی	۶۶
۳-۳-۲. روابط بین‌الملل	۷۱
الف. نظریه‌های واقع‌گرایی و نوواقع‌گرایی	۷۱
ب. واقع‌گرایی	۷۲
ج. نوواقع‌گرایی (واقع‌گرایی ساختاری) و تبیین جنگ	۷۲
د. لیبرالیسم	۷۴
ه. مدل چانه‌زنی	۷۶
۴-۳-۲. نظریه‌های اقتصادی	۷۷
الف. دیدگاه مرکانتیلیست‌ها	۷۷
ب. دیدگاه کلاسیک‌ها (لیبرال‌های اولیه)	۷۸
ج. رویکرد مارکسیستی به جنگ	۷۹
د. رویکرد نوکلاسیکی	۸۲
ه. اقتصاد سیاسی	۸۳
جمع‌بندی	۸۵
فصل سوم: بررسی اجمالی بودجه سازمان‌های نظامی و انتظامی در دنیا	۸۷
مقدمه	۸۷
۱-۳. نمای کلی	۸۹
۲-۳. سهم هزینه‌های نظامی و انتظامی در بودجه کشورها	۸۹
۳-۳. ترکیب هزینه نظم و امنیت در کشورها	۹۲
۴-۳. بررسی هزینه‌ها و بودجه‌های نظامی و تحولات آن	۹۴
۵-۳. ترکیب هزینه‌های نظامی در جهان	۱۰۱
فصل چهارم: گستره و اثرات فعالیت‌های اقتصادی نیروهای مسلح در دنیا	۱۰۷
مقدمه	۱۰۷
۴-۱. بررسی رویکردهای نظری	۱۰۸
۱-۱-۴. رویکرد نوکلاسیکی	۱۰۸
۲-۱-۴. رویکرد نهادی به فعالیت‌های اقتصادی	۱۱۴

فهرست مطالب □ ۹

۴-۲. گستره فعالیت‌های اقتصادی نیروهای مسلح در دنیا	۱۱۸
۱-۲-۴. فعالیت‌های امدادی	۱۱۸
۲-۲-۴. فعالیت‌های عمرانی در زمان صلح	۱۱۹
الف. فعالیت‌های عمرانی ارتش آمریکا	۱۱۹
ب. سرمایه‌گذاری در بهبود اکوسیستم و پایداری آن	۱۲۱
۳-۲-۴. ارائه خدمات (مهندسی، بیمه و بانک، بازرگانی)	۱۲۲
۴-۲-۴. ارتقای نوآوری	۱۲۳
۵-۲-۴. تبدیل	۱۲۶
۶-۲-۴. تدارکات نظامی به مثابه ابزار ارتقای نوآوری و فناوری	۱۳۰
۷-۲-۴. جبران تجارت نظامی	۱۳۲
۸-۲-۴. صادرات اسلحه	۱۳۴
۹-۲-۴. ایجاد صندوق‌های بازنیستگی	۱۳۸
۴-۳. اثرات فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح	۱۴۰
۱-۳-۴. تفاوت فعالیت‌های ذاتی و اقتصادی نیروهای مسلح و اثرات اقتصادی آن	۱۴۱
۲-۳-۴. مطالعات کمی	۱۴۲
۳-۳-۴. مطالعات کیفی	۱۴۸
الف. مسیرهای اثربخشی هزینه‌ها و فعالیت‌های نظامی و انتظامی بر رشد اقتصادی ..	۱۴۸
ب. مطالعات کیفی تجربی	۱۵۵
۴-۴. مزیت نسبی نیروهای نظامی در فعالیت اقتصادی	۱۶۶
۱-۴-۴. ثبات مدیریتی و مالی	۱۶۶
۲-۴-۴. مصون بودن از رقابت	۱۶۷
۳-۴-۴. سرمایه موجود بلا استفاده	۱۶۸
فصل پنجم: بررسی تطبیقی فعالیت‌های اقتصادی نیروهای نظامی و انتظامی در جهان	۱۶۹
مقدمه	۱۶۹
۱-۵. آمریکا	۱۷۰
۲-۵. چین	۱۸۱
۳-۵. روسیه	۱۹۷

۱۰ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

۲۰۴.....	۴-۵
۲۲۶.....	۵-۵
۲۳۱.....	۶-۵
۲۴۸.....	۷-۵
۲۵۶.....	۸-۵
۲۷۵.....	۹-۵
۲۹۵.....	۱۰-۵
۳۰۳.....	۱۱-۵
۳۰۷.....	فهرست منابع و مأخذ
۳۲۱.....	نمایه

فهرست جدول‌ها

جدول ۱-۱: مقایسه موضوعات مورد بررسی در نشریه علم اقتصاد دفاع و صلح	۳۴ ۱۹۹۰-۲۰۲۰
جدول ۱-۲: کتاب راهنمای علم اقتصاد دفاع جلد اول	۳۷
جدول ۱-۳: کتاب راهنمای علم اقتصاد دفاع جلد دوم	۳۸
جدول ۱-۴: علم اقتصاد دفاع	۳۸
جدول ۱-۵: علم اقتصاد سیاست دفاع: چشم انداز جدید	۳۹
جدول ۱-۶: کتاب راهنمای اقتصاد سیاسی جنگ	۳۹
جدول ۱-۷: علم اقتصاد هزینه‌های نظامی: هزینه‌های نظامی، رشد اقتصادی، نوسان	۴۰
جدول ۱-۸: علم اقتصاد هزینه‌های نظامی در جهان سوم	۴۱
جدول ۱-۹: مباحثی در علم اقتصاد دفاع و امنیت بین‌المللی	۴۱
جدول ۱-۱۰: علم اقتصاد امنیت: مواجه شدن با چالش‌ها (یک ارزیابی چند رشته‌ای)	۴۲
جدول ۱-۱۱: توسعه اقتصادی، جرم و کترول نظم و قانون	۴۳
جدول ۱-۱۲: گستره مفهومی و نظامی مسائل تعامل دو حوزه اقتصادی و نظامی - انتظامی	۴۳
جدول ۳-۱: گزارش‌دهی کشورها در مورد هزینه‌های نظامی‌سازمان به سازمان ملل متحد	۸۸
جدول ۳-۲: اطلاعاتی در خصوص هزینه‌های دفاعی	۸۹
جدول ۳-۳: ساختار هزینه برخی از کشورها در سال ۲۰۱۱ (درصد از بودجه کل)	۹۰
جدول ۳-۴: سهم بخش‌های مختلف از هزینه نظم و امنیت در کشورهای مختلف در سال ۲۰۱۴ (درصد از کل هزینه عمومی)	۹۳
جدول ۳-۵: هزینه نظامی در ۱۵ کشور دارای بیشترین هزینه (۲۰۱۰-۲۰۱۴)	۹۸
جدول ۳-۶: نسبت هزینه‌های نظامی به تولید ناخالص ملی در ده کشور منتخب خاورمیانه (۱۹۸۸-۲۰۱۰)	۱۰۰
جدول ۳-۷: ترکیب مخارج نظامی آمریکا در خلال سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۵	۱۰۲
جدول ۴-۱: اقدامات عمرانی داخل و خارج آمریکا	۱۲۰
جدول ۴-۲: وضعیت پرسنل نظامی و غیرنظامی ارتش آمریکا و اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۱	۱۲۲
جدول ۴-۳: وضعیت شرکت‌های برتر نظامی در سال ۲۰۰۳	۱۲۹
جدول ۴-۴: سهم کشورهای صادرکننده اسلحه از بازار جهانی در خلال سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۴	۱۳۴ ۲۰۱۰-۲۰۱۴
جدول ۴-۵: ده شرکت برتر فروشنده سلاح در جهان در سال ۲۰۱۳	۱۳۶ ۲۰۱۳
جدول ۴-۶: پژوهه‌های اصلی صندوق رفاه ارتش	۱۳۹

۱۲ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

جدول ۷-۴: ویژگی برخی مطالعات تجربی درباره رابطه بین هزینه‌های نظامی و رشد اقتصادی ۱۴۲
جدول ۸-۴: شاخص وزن و درآمد آستانه برای مراحل توسعه ۱۵۶
جدول ۱-۵: بخشی از قراردادهای جبران تجارت نظامی آمریکا ۱۷۳
جدول ۲-۵: تغییرات نفرات و بودجه در ارتش روسیه ۱۹۸
جدول ۳-۵: فعالیت‌های اقتصادی ارتش روسیه ۲۰۰
جدول ۴-۵: بخشی از قراردادهای جبران ارزش روسیه ۲۰۳
جدول ۵-۵: بخشی از قراردادهای جبران تجارت نظامی انگلستان ۲۲۵
جدول ۵-۶: بخشی از قراردادهای جبران تجارت نظامی فرانسه ۲۳۰
جدول ۷-۵ پروژه‌های اصلی بنیاد فوجی ۲۳۵
جدول ۸-۵: پروژه‌های اصلی صندوق رفاه ارتش ۲۳۶
جدول ۹-۵: پروژه‌های اصلی بنیاد شاهین ۲۳۸
جدول ۱۰-۵: پروژه‌های اصلی بنیاد بحریا ۲۳۸
جدول ۱۱-۵: نام، موضوع فعالیت و سهم اویاک در شرکت‌های مختلف ۲۵۱
جدول ۱۲-۵: بخشی از قراردادهای جبران ارزش ترکیه ۲۵۶
جدول ۱۳-۵: فهرست بنگاه‌های دولتی آرژانتین و بنگاه‌های واگذار شده ۲۶۵
جدول ۱۴-۵: صنایع تحت کنترل نیروهای نظامی آرژانتین پیش از خصوصی‌سازی ۲۶۷
جدول ۱۵-۵: گستره فعالیت اقتصادی واحدهای نظامی و انتظامی در جهان ۳۰۴

فهرست نمودارها

نمودار ۱-۱: مقایسه موضوعات مورد بررسی در نشریه علم اقتصاد دفاع و صلح	۱۹۹۰-۲۰۲۰ ۳۶
نمودار ۱-۲: تعداد جنگ‌ها در خلال سال‌های ۱۸۲۰-۲۰۰۶	۴۷ ۲۰۰۶-۱۸۲۰
نمودار ۲-۱: تعارضات مسلحانه در جهان در خلال سال‌های ۱۹۴۶-۲۰۱۹	۴۸ ۱۹۴۶-۲۰۱۹
نمودار ۲-۲: تقسیم‌بندی تعارضات مسلحانه در جهان در خلال سال‌های ۱۹۴۶-۲۰۱۹	۴۹ ۱۹۴۶-۲۰۱۹
نمودار ۲-۳: افراد کشته شده در تعارضات در خلال سال‌های ۱۹۸۹-۲۰۱۹	۴۹ ۱۹۸۹-۲۰۱۹
نمودار ۲-۴: افراد کشته شده در تعارضات به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت	۵۰ ۱۹۶۰
نمودار ۲-۵: تعداد جنگ‌ها و تعارضات داخلی در دنیا در سال‌های ۱۹۰۶ الی ۲۰۰۶	۵۰ ۲۰۰۶
نمودار ۲-۶: تعداد کشورهای درگیر در تعارضات ۱۹۴۶-۲۰۱۵	۵۱ ۱۹۴۶-۲۰۱۵
نمودار ۲-۷: تعداد جنگ‌های بین کشوری در خلال سال‌های ۱۹۰۵-۲۰۰۵	۵۱ ۲۰۰۵-۱۹۰۵
نمودار ۲-۸: اعداد جنگ‌های داخلی در سال‌های ۱۹۶۴-۲۰۱۴	۵۲ ۲۰۱۴-۱۹۶۴
تصویر ۱۰-۲: تعداد وقوع انواع جنگ‌ها در مناطق مختلف در خلال سال‌های ۱۸۱۶-۲۰۰۱	۵۲ ۱۸۱۶-۲۰۰۱
نمودار ۱۱-۲: تعداد جنگ‌های بین کشوری در مناطق مختلف بر اساس کشورهای امروزی در خلال سال‌های ۱۸۱۶-۲۰۰۱	۵۳ ۱۸۱۶-۲۰۰۱
نمودار ۱۲-۲: کشورهای شرکت‌کننده در جنگ در خلال سال‌های ۲۰۰۱-۱۸۱۶	۵۴ ۱۸۱۶-۲۰۰۱
نمودار ۱-۳: متوسط هزینه‌های اصلی دولت در کشورهای سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (درصد از GDP)	۹۱... ۹۱
نمودار ۲-۳: هزینه انجام شده برای قانون، نظام، دفاع در سال‌های ۱۹۹۷ و ۲۰۰۷ (درصد از GDP)	۹۲.. ۹۲
نمودار ۳-۳: سهم بخش‌های مختلف از بودجه نظام و امنیت در کشورهای مختلف در سال ۲۰۱۴	۹۴ ۲۰۱۴
نمودار ۳-۴: روند هزینه‌های نظامی در جهان از ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (میلیارد دلار- بر اساس قیمت ثبات ۲۰۱۸)	۹۵ ۱۹۸۸-۲۰۱۹
نمودار ۳-۵: پانزده کشور دارای بیشترین هزینه نظامی در سال ۲۰۱۵ (میلیارد دلار)	۹۶ ۲۰۱۵
نمودار ۳-۶: پانزده کشور دارای بیشترین هزینه نظامی در سال ۲۰۱۵ بر اساس GDP	۹۶ ۲۰۱۵
نمودار ۳-۷: هزینه نظامی بر اساس کشورها و مناطق در سال ۲۰۱۵	۹۷ ۲۰۱۵
نمودار ۳-۸: نسبت هزینه نظامی به تولید ناخالص ملی در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۱۴	۹۹ ۲۰۱۴
نمودار ۳-۹: هزینه‌های نظامی کشورهای خاورمیانه (میلیون دلار)	۱۰۱ ۱۰۱
نمودار ۳-۱۰: ترکیب مخارج نظامی آمریکا در خلال سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۱۵	۱۰۳ ۲۰۰۱-۲۰۱۵
نمودار ۳-۱۱: ترکیب مخارج نظامی آمریکا در سال ۲۰۱۵ (بر حسب میلیارد دلار)	۱۰۴ ۲۰۱۵
نمودار ۳-۱۲: ترکیب هزینه‌های نظامی اتحادیه اروپا و آمریکا ۲۰۰۶-۲۰۱۱	۱۰۴ ۲۰۰۶-۲۰۱۱
نمودار ۴-۱: سرمایه‌گذاری دولت در تحقیق و توسعه در کشورهای مختلف جهان در سال ۲۰۱۶	۱۲۴..... ۲۰۱۶

۱۴ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

- نمودار ۲-۴: میزان هزینه تحقیق و توسعه در امور نظامی در آمریکا و اتحادیه اروپا (میلیارد یورو) ۱۲۵.....
نمودار ۳-۴: تدارکات نظامی رژیم اشغالگر قدس، آمریکا، اروپای غربی (میلیارد دلار) ۱۳۱.....
نمودار ۴-۴: صادرات نظامی رژیم اشغالگر قدس، آمریکا، اروپای غربی (میلیارد دلار) ۱۳۲.....
نمودار ۴-۵: سهم کشورهای مختلف از بازار جبران تجارت نظامی ۱۳۳.....
نمودار ۴-۶: سهم کشورهای صادرکننده اسلحه از بازار جهانی در سال ۲۰۱۴ ۱۳۵.....
نمودار ۴-۷: میزان صادرات اسلحه در سال ۲۰۱۴ توسط ۵ صادرکننده اصلی (بر حسب میلیارد دلار) ۱۳۵...
نمودار ۴-۸: سهم سلاح‌های نو دست دوم در صادرات کشورها ۲۰۰۸-۲۰۱۲ ۱۳۶.....
نمودار ۴-۹: درآمد شرکت‌های اسلحه‌سازی از فروش تجاری و بودجه دفاعی در سال ۲۰۰۷ (میلیارد دلار) ۱۳۷....
نمودار ۱۰-۴: میزان برونسپاری در ارتش آمریکا و اتحادیه اروپا ۱۴۷.....
نمودار ۱۱-۴: رشد بهره‌وری کل عوامل تولید در خلال سال‌های ۱۹۷۰-۲۰۱۳ ۱۵۶.....
نمودار ۱۲-۴: نمودار منابع رشد اقتصادی در میان کشورهای گوناگون ۱۹۷۰-۲۰۱۳ ۱۵۷.....
نمودار ۱۳-۴: انواع نوآوری در بخش کارخانه‌ای در کشورهای مختلف در خلال سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۲ ۱۶۱...
نمودار ۱۴-۴: انواع نوآوری در بخش خدمات در کشورهای مختلف در خلال سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۲ ۱۶۱.....
نمودار ۱۵-۴: سهم بودجه دولتی اختصاص یافته به امور دفاعی در چند کشور اروپایی (درصد از کل بودجه پژوهشی دولتی) ۱۶۲.....
نمودار ۱۶-۴: هزینه تحقیق و توسعه در امور تجاری و دفاعی در انگلستان (میلیارد پوند) ۱۶۳.....
نمودار ۱۷-۴: ترکیب مخارج نظامی آمریکا در سال ۲۰۱۵ (بر حسب میلیارد دلار) ۱۶۴.....
نمودار ۱۸-۴: ترکیب برخی از هزینه‌های ارتش آمریکا در سال ۲۰۱۵ (بر حسب میلیارد دلار) ۱۶۵.....
نمودار ۱۹-۴: روند تدارکات نظامی و تحقیق، توسعه، آزمایش، ارزیابی (میلیارد دلار) ۱۶۵.....
نمودار ۲۰-۴: سهم خریدهای غیرنظامی در مخارج نظامی در سال ۲۰۰۷ ۲۰۰۷.....
نمودار ۱-۵: هزینه نظامی آمریکا در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ۱۷۰...
نمودار ۲-۵: هزینه نظامی آمریکا (میلیارد دلار) ۱۷۱.....
نمودار ۳-۵: هزینه نظامی چین در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ۱۸۱....
نمودار ۴-۵: هزینه نظامی چین (میلیارد دلار) ۱۸۲.....
نمودار ۵-۵: هزینه نظامی روسیه در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ۱۹۷...
نمودار ۶-۵: هزینه‌های نظامی روسیه (میلیارد دلار) ۱۹۸.....
نمودار ۷-۵: نسبت تحقیق و توسعه در امور نظامی به کل هزینه تحقیق و توسعه دولتی ۲۰۲.....
نمودار ۸-۵: هزینه نظامی انگلستان در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ۲۰۵ ...
نمودار ۹-۵: مخارج نظامی انگلستان (میلیارد دلار) ۲۰۵.....

نmodar ۱۰-۵: هزینه نظامی فرانسه در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ...	۲۲۷
نmodar ۱۱-۵: هزینه‌های نظامی فرانسه (میلیارد دلار) ...	۲۲۷
نmodar ۱۲-۵: هزینه نظامی پاکستان در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ...	۲۳۱
نmodar ۱۳-۵: هزینه‌های نظامی پاکستان (میلیارد دلار) ...	۲۳۲
نmodar ۱۴-۵: خلاصه فعالیت‌های اقتصادی نظامیان ...	۲۴۰
نmodar ۱۵-۵: هزینه نظامی ترکیه در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ...	۲۴۹
نmodar ۱۶-۵: هزینه‌های نظامی ترکیه (میلیارد دلار) ...	۲۴۹
نmodar ۱۷-۵: هزینه نظامی آرژانتین در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ (درصد از تولید ناخالص ملی) ...	۲۵۸
نmodar ۱۸-۵: هزینه‌های نظامی آرژانتین (میلیارد دلار) ...	۲۵۸
نmodar ۱۹-۵: هزینه نظامی برمودا در خلال سال‌های ۱۹۸۸-۲۰۱۹ ...	۲۷۵
نmodar ۲۰-۵: هزینه‌های نظامی برمودا (میلیون دلار) ...	۲۷۶
نmodar ۲۱-۵: هزینه‌های نظامی اندونزی (درصد از تولید ناخالص ملی) ...	۲۹۵
نmodar ۲۲-۵: هزینه‌های نظامی اندونزی (میلیارد دلار) ...	۲۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَلَقَدْ أَتَيْنَا دَأْوَوْدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَلَّنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه الشمل / آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (ع) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تریبیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثربخشی علم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را بر آن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخگویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی و تربیت اسلامی به عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش پردازد و بر این باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تریبیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چهارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزریق» بیش از آنکه اینزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد. از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (ع) درواقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و

۱۸ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

دانشآموختگان این نهاد است که امید می‌رود با انکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (ع) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (انشاء الله)

وَلِلّهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

امروزه اقتصاد از مهم‌ترین مؤلفه‌های آرامش و اقتدار یک اجتماع محسوب می‌شود و از این‌رو با قدیمی‌ترین نهاد اقتدارآفرین جوامع، یعنی نیروهای مسلح و قوای نظامی و انتظامی، پیوند‌هایی بیشتر یافته است. فعالیت‌های گسترده و دامنه‌دار نظامی، دفاعی و انتظامی، مانند هر جریان دیگری، به طور معمول نیازمند لجستیک، پشتیبانی، بودجه، امکانات و منابع است. بر همین منوال، چهارچوب‌های نظری و ابزارهای تحلیلی اقتصاددانان می‌تواند در بودجه‌ریزی صحیح و بالابردن بهره‌وری و کارایی استفاده از امکانات و تولید بیشترین و بهترین خدمات نظامی و انتظامی مفید و مثمر باشد. بر این اساس از دهه ۱۹۶۰ به تدریج اقتصاددانان توجه بیشتری به این مباحث نموده‌اند که حاصل آن شکل‌گیری شاخه‌ای از علم اقتصاد است که با عنوانی چون اقتصاد دفاع، اقتصاد جنگ، اقتصاد امنیت ملی و اقتصاد نیروهای مسلح از آن یاد می‌شود.

نظریه‌های اقتصاد دفاع باعث می‌شود که سیاست‌گذاران کشورها درک بهتری از عمل جنگ به دست آورده‌ند و بر این اساس بهتر بتوانند در خصوص تخصیص بودجه عمومی به بخش‌های نظامی تصمیم‌گیری نمایند. در واقع بخش مهمی از ادبیات اقتصاد دفاع به تبیین بازدارندگی و جلوگیری از بروز جنگ اختصاص دارد. از سوی دیگر این نظریه‌ها مباحثی مانند مسابقه تسلیحاتی را نیز شامل می‌شوند که از مسائل مهم دفاع محسوب می‌شود. این مباحث برای پژوهشگران و سیاست‌گذاران کشور ما دارای اهمیت فراوانی است. تجربه جنگ تحمیلی و مسابقه تسلیحاتی که در خاورمیانه در جریان است لزوم توجه بیشتر به این مباحث را یادآور می‌شود.

از دیگر مباحث مهم در اقتصاد دفاع که پیوند بسیار عمیقی با مسائل روز جوامع دارد اثرات اقتصادی فعالیت‌های نیروهای مسلح است. مجموعه نیروهای مسلح به عنوان یک نیروی تأثیرگذار و بخشی از دستگاه حاکمیتی هر کشور، می‌تواند به عنوان بخشی از امکانات بالقوه و بالفعل

۲۰ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

چند منظوره، بر توان اقتصادی کشور از جمله تولید و افزایش رفاه عمومی و تحقق اهدافی چون رشد پایدار، ثبات اقتصادی و انواع توسعه‌های منطقه‌ای و بخشی اثربار باشند. به عبارت دیگر نیروهای مسلح علاوه بر مأموریت‌هایی که در راستای کارکرد اصلی آنها و عمده‌تاً در راستای جلوگیری از جنگ و جنگ تعریف شده است می‌توانند کارویژه‌های تکمیلی داشته باشد و به دستگاه‌های دولتی و بخش خصوصی برای رونق تولید و نیز کمک کنند و در زنجیره‌ها و خوش‌های خلق ارزش مشارکتی بایسته باشند. چراکه ظرفیت‌های نیروهای مسلح بخشی از ظرفیت‌های درون‌زای هر کشور بوده و به طور طبیعی در هر زمینه و زمانه‌ای که نیاز به استفاده از آنها باشد باید دریغ شوند. اما نکته بسیار مهم و قابل توجه آن‌جاست که این فعالیت‌ها در دنیا کنونی در واقع تداوم مأموریت نیروهای مسلح در عرصه دیگری است. در واقع در دنیا امروز اقتصاد از مهم‌ترین مؤلفه‌های امنیت و اقتدار هر کشور محسوب شده و لذا گستره کارکردی نهادهای دفاعی و امنیتی کشور، دیگر به حوزه جغرافیایی و تمامیت فیزیکی ارضی محدود نمی‌شود. حراست از مرزهای یک کشور، ابعاد نرم و جدیدتری یافته که مستلزم ارائه چهارچوب‌های مفهومی جدید در خصوص واژگانی چون جنگ، دفاع، مقاومت، استقلال، امنیت و تمامیت ارضی است. به طور مثال تهدیدات و مخاصمه‌ها و جنگ‌های سایبری موجب شده که یا نهادهای حاکمیتی و حکمرانی ارتباطات کشور، فعالیت‌های خود را به این عرصه بگسترند و یا باید نیروهای مسلح و سازمان دفاعی و جنگی کشور، قشون و افسرانی را برای عرصه‌های نرم سازمان‌دهی و مستقر بدارد. راه سوم البته تقسیم کار بهینه و تشریک مساعی است که در کشورهای پیشرفته و موفق مشاهده می‌شود. بدیهی است اینکه چگونه و چقدر اقتصاد کشور بتواند از مزایای حضور نیروهای مسلح در اقتصاد بهره ببرد، به اراده و خواست حاکمیت است که به چه میزان بسترها و زمینه‌های لازم را برای این منظور فراهم کند.

بنابراین نقش آفرینی نیروهای مسلح و تعریف وظایفی جدید برای ایشان در بخش‌هایی از عرصه اقتصاد چه به معنای قیام آن و چه در کارکردها و اقتصانات جدید آن باید مورد توجه جدی قرار گیرد. بدیهی است. همچنان که تأکید بر حضور صحیح بازیگران دولتی و حاکمیتی، بخش خصوصی، بخش‌های عمومی، خیریه، مردمی و خارجی در ترکیبی بهینه، باید منجر به تراحم و تعارض و یا غلبه یکی بر دیگران شود، بهره‌گیری از امکانات نیروهای مسلح برای اقتصاد و یا مشارکت آنها در جنگ‌ها و تهدیدات نوین اقتصادی، نیز باید به معنای نظامی شدن اقتصاد یا تصدی‌گری اقتصادی نیروهای مسلح باشد و یا به غفلت یا تغافل و شاید خیانت، از تعبیر کودتای

نظامی در عرصه اقتصاد استفاده شود!

در کشور ما نیز اگرچه وظیفه ذاتی نیروهای نظامی، دفاع از کیان و امنیت کشور است اما بر اساس قانون اساسی، نیروهای مسلح وظایف دیگری نیز دارند که این وظایف در دوران صلح پررنگ‌تر است. بر اساس اصل یکصد و چهل و هفتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دولت باید در زمان صلح از افراد و تجهیزات فنی ارتش در کارهای امدادی، آموزشی، تولیدی و جهاد سازندگی با رعایت کامل موازین اسلامی استفاده کند در حدی که به آموزش آمادگی رزمی نیروهای نظامی آسیبی وارد نماید. در همین راستا همچنین در ماده ۱۰ اساسنامه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، انجام خدمات امدادی آموزشی تولیدی و جهاد سازندگی را به درخواست دولت در زمان صلح به عنوان یکی از مأموریت‌های سپاه پیش‌بینی شده است. نکته قابل تأمل آن است که از نظر برخی از کارشناسان، به کارگیری توان مهندسی و تجهیزات نیروهای نظامی در دوران صلح برای مقاصد عمومی و رفاهی و اقتصادی و حضور ایشان در امدادرسانی برای بلایای طبیعی و یا فعالیت‌های زیرساختی مانند جاده سازی، سدسازی، اجرای پروژه‌های صنعتی و... نوعی مانور برای جلوگیری از استهلاک و از کارافتادگی ماشین‌آلات و تجهیزات و آمادگی آنها به وقت اضطرار نیز محسوب می‌شود.

شکی نیست ورود نیروهای مسلح به فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی و استفاده از ظرفیت آنها می‌تواند نقش مؤثری در رشد اقتصادی کشور ایفاء نماید. در همین راستا استفاده حداکثری از ظرفیت‌های مازاد صنعتی نیروهای مسلح برای تولید محصولات مورد درخواست و مورد نیاز ملی، تلاش در جهت داخلی سازی و بومی سازی کلیه قطعات و تجهیزات، بهره‌گیری از ظرفیت‌های مرکز دانش‌بنیان دانشگاه‌ها و مرکز علمی، تعامل مؤثر با صنایع تولیدی در کشور و تقویت ظرفیت‌های دانشی خود و در اختیار قرار دادن آنها به سایر بخش‌ها در داخل کشور تا به موازات تحول در زمینه نیروهای مسلح، حوزه‌های تولیدی و اقتصادی و صنعتی کشور دچار تحول و تعالی شوند، از جمله راهبردهای تحقق نقش آفرینی تولیدی و اقتصادی در مجموعه نیروهای مسلح محسوب می‌شود.

نتیجه اینکه با توجه به ظرفیت‌های بی‌نظیر نیروهای مسلح آنها می‌توانند نقش بی‌بدیلی در راستای رونق تولید داشته باشند به ویژه با توجه به محدودیت‌های تحریمی و محدودیت سرمایه‌گذاری خارجی در فعالیت‌های اقتصادی نیروهای مسلح در شرایط کنونی می‌تواند بدیل و نقطه انتکای مناسبی برای دولت باشد و در شرایط نامساعد خارجی با بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها،

۲۲ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

عدم حضور طرف‌های خارجی در اقتصاد کشور را جبران نماید. به ویژه در مواردی که مسئله مقیاس و بزرگی پژوهه و سایر علل متعارف شکست بازار و بخش خصوصی، امکان حضور بخش آنها را ناممکن ساخته باشد. در این مسیر فهم چیستی و چگونگی نقش آفرینی و تأثیرگذاری نیروهای مسلح بر ابعاد مختلف اقتصادی امری ضروری است.

امید است این کتاب، نگاه علمی و واقع‌بینانه مبتنی بر منافع ملی را در این زمینه رقم زند و با زمینه‌سازی برای شکل‌گیری مطالعات دامنه‌دار بعدی و به ویژه مستندسازی تجارب موفق و ناموفق داخلی و همچنین اطلاع از تجارب کشورهای دیگر و مرازهای داشت، الگویی ایرانی اسلامی از این مهم مطرح شده و درگام دوم جامعه‌سازی و نظام‌سازی به دور از غفلت‌ها و تغافل‌ها، به تداوم تجارب موفق و نقش آفرینی‌های معظم نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در عرصه اقتصاد و اقتدارآفرینی‌های نرم، پردازیم.

از پشتیبانی‌های علمی و اجرایی استاد عزیز جناب آقای دکتر احمدوند در شکل‌گیری و فرایند این تحقیق و همچنین همکاری مسئولان وقت بنیاد تعاون ناجا با مرکز تحقیقات دانشگاه و مساعی مسئولان مرکز تحقیقات، معاونت پژوهشی و همکاران انتشارات دانشگاه امام صادق (ع) کمال قدردانی و سپاس را داریم. بخش عمده‌ای از مطالب این کتاب در سال ۱۳۹۵ تهیه شد و پس از آن در جلسات گوناگونی با حضور اساتید، صاحب‌نظران و مقامات کشوری و لشکری مورد ارزیابی قرار گرفت. بر این اساس خود را قدردان عزیزانی می‌دانیم که در آن جلسات با طرح پرسش، انتقادات و پیشنهادات به بهبود این اثر کمک شایانی نمودند.

مقدمه

به طور متوسط بیش از ده درصد بودجه عمومی کشورها صرف امور نظامی و ایجاد نظم در کشورها می‌شود (سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه، ۲۰۱۹). همچنین نیروهای نظامی طیف گسترده‌ای از اقداماتی را انجام می‌دهند که دارای اثرات اقتصادی است که از جمله آنها می‌توان به فعالیت‌های عمرانی در زمان صلح، ارائه خدمات (مهندسی، بیمه و بانک، بازرگانی)، ارتقای نوآوری، تدارکات نظامی به مثابه ابزار ارتقای نوآوری و فناوری، تبدیل اشاره کرد. در راستای انجام این اقدامات سازمان‌های مختلفی نیز ایجاد شده است. به عنوان مثال «گروه‌های مهندسین ارتش ایالات متحده» است که قدمتی بیش از ۲۰۰ سال دارد با حدود ۳۷ هزار نفر بزرگ‌ترین واحد مهندسی متعلق به بخش عمومی در جهان است که در زمینه‌های مختلفی از سدسازی تا ساخت جاده و کتابخانه در آمریکا و ۹۰ کشور دیگر مشغول فعالیت است (Fleming, 2008: 2).

نگاهی به موارد فوق به خوبی لزوم توجه به مباحث اقتصاد دفاع را یادآور می‌شود. اقتصاد دفاع در یک تعریف عام عبارت از استفاده از ابزارهای علم اقتصاد برای مطالعه دفاع و موضوعات مرتبط با دفاع شامل سیاست‌ها و صنایع دفاعی، تعارض، مسابقه تسلیحاتی، خلع سلاح، تبدیل، حفظ صلح، شورش، جنگ‌های تمدنی و تروریسم است (Sandler & Hartley, 2007: 611).

سنبلر و هارتلی یادآور می‌شوند که اقتصاددانان در هنگام استفاده از ابزارهای اقتصادی باید به جنبه‌های نهادی که توصیف‌کننده بخش دفاع هست نیز توجه نمایند. از سوی دیگر باید به خاطر داشت که علم اقتصاد دارای رویکردهای گوناگونی از نوکلاسیکی تا اتریشی و نهادی و رفتاری است. در واقع از یک سو طیف وسیعی از موضوعات وجود دارد که در اقتصاد دفاع مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و از سوی دیگر رویکردهای مختلفی نیز برای بررسی این موضوعات وجود دارد. از میان موضوعات بسیار گسترده‌ای که در اقتصاد دفاع به آن پرداخته می‌شود در این کتاب چند بحث

مهم را مورد ارزیابی قرار می‌دهیم.

در فصل نخست به بررسی تعاریف اقتصاد دفاع، تاریخچه و موضوعات این حوزه از علم اقتصاد می‌پردازیم. همان‌طور که در آن فصل به تفصیل بیان می‌شود موضوعات مورد بحث در این بخش از علم اقتصاد بسیار گسترده است و متأسفانه در دانشکده‌های اقتصاد ایران هیچ‌گونه توجهی به این مباحث نمی‌شود.

فصل دوم کتابی به یکی از بحث‌برانگیزترین مباحث تاریخ بشر می‌پردازد. علت جنگ چیست؟ پاسخ به این سؤال به ۲۴۰۰ سال پیش از تاریخ باز می‌گردد که توسعید¹ تاریخ‌نگار یونانی با نوشتن کتابی کوشید علت جنگ میان آتنی‌ها و اسپارت‌ها را تبیین نماید (Levy & Thompson, 2010: 2).

این سؤال حتی ذهن انشتین را نیز به خود مشغول نموده بود به گونه‌ای که در نامه‌ای به فروید جویای علل جنگ می‌شود. در این فصل تلاش می‌شود پاسخ به این سؤال از زوایای رشته‌های مختلف تعلیمی علوم انسانی مورد ارزیابی قرار گیرد. همچنین در این فصل به تعاریف ارائه شده در خصوص انواع جنگ و تعداد جنگ‌ها و سایر مباحث در این خصوص می‌پردازیم.

فصل سوم به بررسی اجمالی بودجه‌های اختصاص یافته به سازمان‌های نظامی و انتظامی دنیا در کشورهای مختلف جهان می‌پردازیم و تحولات در بودجه‌های نظامی و همچنین عناصر هزینه‌های نظام در برخی از کشورها را بررسی می‌کنیم. همان‌طور که در این فصل به تفصیل بیان می‌شود تفاوت بسیار زیادی میان بودجه دفاعی و انتظامی کشورها وجود دارد. از نکات قابل تأمل در این میان نسبت بودجه به تولید ناخالص ملی کشورهای است. از میان کشورهایی که چند سال مختلف بیش از ۴ درصد تولید ناخالص ملی خود را در زمینه نظامی انجام می‌دهند² کشور در خاورمیانه قرار دارند و ۶ کشور نیز در آفریقا قرار دارند.

فصل چهارم به مباحث نظری در خصوص فعالیت‌های اقتصادی نیروهای مسلح و همچنین دامنه این فعالیت‌ها اختصاص دارد. در مجموع دو رویکرد درباره فعالیت نهادهای نظامی در اقتصاد وجود دارد. رویکرد نخست روکلاسیکی است که بر اساس آن نهادهای عمومی از جمله نیروهای نظامی و مسلح نباید در فعالیت‌های اقتصادی شرکت نمایند. این نگرش هر چند طرفداران فراوانی در میان دانشگاهیان دارد اما همان‌طور که در ادامه خواهیم دید در عرصه عمل، کشورهای مهد این اندیشه یعنی انگلستان و آمریکا نیز از این رویکرد پیروی نمایند. در مقابل کرایش نئوکلاسیکی، رویکردهای بدیلی وجود دارند که از هرگونه قضاوت ارزشی در خصوص

1. Thucydides

فعالیت نهادهای عمومی از جمله نظامی‌ها در اقتصاد پرهیز می‌نمایند و معتقدند اثر این فعالیت‌ها بر توسعه کشورها بستگی به ساختار نهادی آن کشورها دارد. در فصل چهارم معرفی اجمالی از گستره فعالیت نیروهای نظامی صورت می‌گیرد. فعالیت‌هایی که طیفی وسیع از فعالیت‌های عمرانی تا ارتقای نوآوری و صادرات را دربر می‌گیرد.

در فصل پنجم به بررسی تفصیلی فعالیت‌های اقتصادی نیروهای نظامی و انتظامی در ده کشور منتخب خواهیم پرداخت و این مسئله را بررسی می‌کنیم که هر کدام از نهادهای نظامی و انتظامی در کشورهای مختلف چه فعالیتی را با چه میزان از موفقیت یا شکست انجام می‌دهد. ده کشوری که در فصل پنجم فعالیت‌های اقتصادی نیروهای مسلح آنها بررسی می‌شوند عبارت از آمریکا، چین، روسیه، انگلستان، فرانسه، آرژانتین، پاکستان، ترکیه، اندونزی و برمه است. در مورد انتخاب این کشورها نیز باید گفت ۵ کشور نخست کشورهای دارای حق وتو در سازمان ملل هستند. بررسی کشوهای پاکستان و ترکیه به دلیل مجاورت منطقه‌ای با کشور ما انجام می‌شود. کشورهای آرژانتین، اندونزی و برمه از جمله کشورهایی بوده‌اند که ارتش در آنها فعالیت اقتصادی بسیار زیادی داشته است.

فصل اول: اقتصاد دفاع از تعاریف و تاریخچه تا گستره موضوعی

مقدمه

قریب به ۲۵۰ سال از هنگامی که آدام اسمیت با انتشار کتاب ثروت ملل رشته اقتصاد را به عنوان یک رشته مستقل بنا نهاد می‌گذرد. در خلال این مدت دامنه مباحث علم اقتصاد به شدت گسترش یافته است. اگر زمانی علم اقتصاد محدود به مباحث تولید، رشد اقتصادی و تجارت بین‌الملل بود اکنون مباحث گوناگون از تحلیل ورزش و باشگاهداری تا آموزش و بهداشت و از طلاق و ازدواج تا محیط زیست از جمله موضوعاتی است که اندیشمندان علم اقتصاد با اتكاء به نظریه‌های اقتصادی به تحلیل آنها می‌پردازند.

اقتصاد دفاع نیز از جمله گرایش‌های رشته اقتصاد است که قدمتی ۶۰ ساله دارد و در خلال سال‌های اخیر توجه به آن افزایش یافته است (Hartley, 2007: 45). البته همان‌طور که مباحث اقتصادی قدمتی بسیار طولانی‌تر از رشته اقتصاد دارد، مباحث پیرامون جنگ، دفاع و هزینه‌های آن نیز قدمتی طولانی دارد. حتی در آثار آدام اسمیت نیز مباحثی در خصوص دفاع و جنگ وجود دارد. به عنوان مثال وی در کتاب ثروت ملل در بخشی با عنوان «هزینه‌های دفاع» به بحث لزوم ایجاد نیروی نظامی برای حفاظت از جامعه در برابر تهاجم خارجی می‌پردازد و هزینه‌های ایجاد آن را مورد بحث قرار می‌دهد (Coyne, 2020: 3). با این حال همان‌طور که در ادامه بیان خواهد شد شکل‌گیری اقتصاد دفاع به مثابه گرایشی مستقل به دهه ۱۹۶۰ باز می‌گردد.

۱-۱. تعاریف

از علم اقتصاد دفاع^۱ تا کنون تعاریف مختلفی ارائه شده است. سندلر و هارتلی (۲۰۰۷) در تعریف آن بیان می‌دارند: «علم اقتصاد دفاع در یک تعریف عام عبارت از استفاده از ابزارهای علم اقتصاد برای مطالعه دفاع و موضوعات مرتبط با دفاع شامل سیاست‌ها و صنایع دفاعی، تعارض، مسابقه تسلیحاتی، خلع سلاح، تبدیل، حفظ صلح، شورش، جنگ‌های تمدنی و تروریسم است (Sandler & Hartley, 2007: 611).» سندلر و هارتلی یادآور می‌شوند که اقتصاددانان در هنگام استفاده از ابزارهای اقتصادی باید به جنبه‌های نهادی که توصیف‌کننده بخش دفاع هست نیز توجه نمایند. دانشنامه بریتانیکا در این باره می‌نویسد: «علم اقتصاد دفاع شاخه‌ای از مدیریت اقتصاد ملی است که اثرات اقتصادی هزینه‌های نظامی، مدیریت اقتصادها در زمان جنگ و مدیریت بودجه نظامی در زمان صلح می‌پردازد». ^۲ مک گریو (۱۹۹۵) به ماهیت چند وجهی مسائل حوزه اقتصاد دفاع اشاره می‌نماید و در توصیف این گرایش از علم اقتصاد می‌نویسد: «علم اقتصاد دفاع با استفاده از مفاهیم و روش‌های اقتصادی تلاش می‌نماید تا نوع وسیع مسائل مرتبط با امنیت را بررسی کند و این مسئله را تبیین نماید که چگونه امنیت هر کشور در تعامل و همراه با امنیت تمام ملت‌ها در نظام بین‌المللی است. بر این اساس اقتصاد دفاع در برگیرنده مسائل درهم‌تییده‌ای مانند موارد ذیل است: چگونگی استفاده از منابع کمیاب و توزیع آن، اثر وضعیت توسعه اقتصادی هر کشور بر امنیتی که آنها در نظام بین‌المللی کسب می‌نمایند، روابط میان بخش دفاع و اقتصاد ملی درون و میان کشورها، کارآمدی در فراهم آوردن امنیت، ساختار انگیزشی که گسترش دهنده یا حل کننده تعارضات است، ترتیبات نهادی که تسهیل کننده یا کندکننده روند صلح، ثبات و برابری است» (McGUIRE, 1995: 14).

برانور^۳ (۲۰۱۷) به این نکته اشاره می‌کند که اصطلاح اقتصاد دفاع در واقع اصطلاحی مشترک برای اشاره به موضوعات مورد بحثی است که طیف گسترده‌ای را شامل می‌شود که عبارت از: افزایش تقاضا در دوران بحران و جنگ، استفاده از نیروی پشتیبان (ذخیره، قراردادی)، تدارک نظامی و قراردادها (مانند انحصارهای دوجانبه)، میزان تولید ابزار دفاعی تا رسیدن به کاهش هزینه متوسط هر واحد که عموماً شامل صادرات، واردات است، لجستیک دفاعی، فناوری نظامی و مسائل

۱. defence economics: در زبان انگلیسی از اصطلاح economics of defense نیز برای اشاره به علم اقتصاد دفاع استفاده می‌شود هر چند کمتر متداول است.

2. <https://www.britannica.com/topic/defense-economics>

3. Jurgen Brauer

مرتبط با ایجاد شرکت‌های جدید از دل شرکت‌های نظامی، همکاری با شرکت‌های غیرنظامی و بودجه نظامی است. مسائل مرتبط با اتحادهای نظامی و بخش‌های دفاعی در درون دولت از دیگر مباحث مورد بحث در اقتصاد دفاع است (Brauer, 2017: 5). همچنین هارتلی (۲۰۲۰) در کتاب جدیدش با عنوان «علم اقتصاد دفاع: چالش‌ها و دستاوردها» که توسط دانشگاه کمبریج منتشر شده است در تعریف اقتصاد دفاع می‌نویسد: «علم اقتصاد دفاع به کارگیری تحلیل اقتصادی برای تحلیل اقتصاد دفاع است که در برگیرنده مسائل نیروهای مسلح و صنایع دفاعی است. این علم بر مسئله انتخاب به عنوان بک مسئله اقتصادی متمرکز است که شامل ارزش استفاده جایگزین از منابع (هزینه فرصت) و بهبود جستوجوها برای دستیابی به تخصیص بهینه منابع است» (Hartley, 2020: 2).

از جمله نکات مهمی که هارتلی (۲۰۲۰) به آن اشاره می‌نماید تفاوت میان علم اقتصاد دفاع و علم اقتصاد صلح است. وی توضیح می‌دهد که علم اقتصاد صلح بر مدیریت، کاهش یا حل تعارض و استفاده از علم اقتصادی برای تبیین علل خشونت متمرکز است. اقتصاد صلح دارای برخی اصول هنجاری است که در تحلیل‌ها به آنها توجه می‌شود و از جمله آنها می‌توان به کاهش هزینه‌های دفاعی و استفاده از علم اقتصاد برای گسترش صلح به جای کارآمد در اقتصاد دفاع اشاره کرد. علم اقتصاد صلح همچنین به تحلیل روش‌هایی می‌پردازد که به وسیله آن می‌توان از تعارض خودداری کرد یا آن را مدیریت و حل کرد. اقتصاد صلح بر مطالعه جنگ، رقابت‌های نظامی، کنترل نظامی، تعادل دفاعی - تهاجمی و نظریه بازی متمرکز است. استفاده از روش‌های اقتصادی برای تجزیه و تحلیل جنگ، تروریسم و نسل‌کشی از جمله مباحث اخیر در این شاخه از علم است. در مقابل علم اقتصاد دفاع بیشتر به جنبه‌های اثباتی علم اقتصاد و کارآمدی در استفاده از منابع در اقتصاد دفاع تمرکز می‌کند (Hartley, 2020: 3-2).

در نهایت پیش از پایان بحث در خصوص تعریف علم اقتصاد باید به مسئله تفاوت رویکردها در علم اقتصاد نیز توجه داشت. در واقع باید به خاطر داشت که علم اقتصاد دارای رویکردهای گوناگونی از نئوکلاسیکی تا اتریشی و نهادی و رفتاری است. بر این اساس باید گفت از یکسو طیف وسیعی از موضوعات وجود دارد که در اقتصاد دفاع مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و از سوی دیگر رویکردهای مختلفی نیز برای بررسی این موضوعات وجود دارد.

۱-۲. قاریخچه

همان طور که اشاره شد حتی در آثار آدام اسمیت نیز می‌توان مباحثی در خصوص دفاع و هزینه نیروهای نظامی یافت. علاوه بر اسمیت اندیشمندان دیگر کلاسیک نیز به مباحث دفاع و هزینه‌های نظامی توجه داشتند که از جمله آنها می‌توان به ریکاردو اشاره کرد. ریکاردو به اثرات مختلف جنگ از اختصاص مالیات‌ها به فعالیت‌های نظامی تا برهم خوردن ساختار تجارت بین‌الملل و مبادلات در اثر جنگ توجه داشت (Coyne, 2020: 6).

با این حال توجه پیشگامان علم اقتصاد به مباحثی مانند دفاع و تعارض منافع در عرصه بین‌المللی با حرکت اقتصاد به سمت ریاضی شدن به تدریج به فراموشی سپرده شد. اقتصاددانان شوکلاسیک تلاش خود را صرف تبیین بازار آزاد نمودند و این در حالی بود که در قرن ۱۹ تنش‌های فراوانی در عرصه بین‌المللی در زمینه‌های مختلف از جنگ تا تأمین مواد اولیه و وضعیت مستعمرات در جریان بود. البته حتی در آن زمان و قرن بعد نیز رویکردهای بدیل از جمله مارکسیسم، نهادگرایی و در اقتصاد به این مسائل توجه می‌نمودند و جای خالی رویکرد نوکلاسیکی را پر کردند (Coulomb, 2011: 8).

در خصوص توجه رویکردهای بدیل به مباحث نظامی و جنگ می‌توان به آثار اندیشمندانی مانند و بلن^۱ (۱۹۰۴، ۱۹۱۵)، پیگو (۱۹۱۶، ۱۹۲۱، ۱۹۴۲)، کینز^۲ (۱۹۲۰، ۱۹۲۲) و رابینسون (۱۹۳۹، ۱۹۴۷) اشاره کرد (Coyne, 2020: 9). توجه این اندیشمندان به جنگ و مسائل نظامی به واسطه سایه‌ای بود که جنگ بر تمام شئون زندگی در آن دوران افکنده بود. جنگ حتی ذهن انستین را نیز به خود مشغول نموده بود در تلاش برای پیدا کردن راهکاری برای پایان جنگ‌ها در نامه‌ای به فروید می‌نویسد: «که آیا راهی برای رهانیدن بشر از خطر جنگ وجود دارد؟» (Einstein & Freud, 1993: 1).

با این حال تحلیل رویکردهای بدیل در خصوص جنگ با تحلیل اقتصاد نوکلاسیک تفاوت داشت. در واقع چندین دهه زمان لازم بود تا اندیشمندان نوکلاسیک با تکیه بر نظریه‌های اقتصاد خرد به تحلیل مباحث اقتصاد دفاع از جمله جنگ و صلح پرداختند. نگاهی گذرا به تبیین‌های اندیشمندان رویکردهای بدیل به خوبی تفاوت تحلیل آنها با اندیشمندان نوکلاسیک را آشکار

1. Veblen, Thorstein,(1904), An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation, New York: Macmillan.

2. Keynes, John Maynard. (1920), The Economic Consequences of the Peace.London: Macmillan.

می‌سازد. به عنوان مثال وبلن به عنوان پایه‌گذار اقتصاد نهادی قدیم، در تحلیل علل جنگ به مسائلی مانند عادات ذهنی^۱، غراییز، نهادها و جوامع سلسنه‌مراتبی (مثل آلمان و ژاپن) اشاره می‌کرد. به اعتقاد وی ویژگی‌های این دو کشور احتمال نظامی‌گیری توسعه آنها را افزایش می‌دهد هر چند در نهایت مسیری که این کشورها در پیش می‌گیرند به تعاملات میان غراییز و نهادها بستگی دارد. وبلن در نهایت پیشنهاد ایجاد سازمانی بین‌المللی برای گسترش صلح را مطرح نمود. در همین راستا می‌توان به آرای مارکس اشاره نمود. مارکس به عنوان بنیان‌گذار یک مکتب فکری هیچ‌گاه به بحث جنگ به طور مستقل نپرداخت اما در برخی از نوشته‌هایش از جمله نامه‌هایش به هگل مباحثی در خصوص نقش ارتش و صنایع نظامی در گسترش سرمایه‌داری اشاره می‌کند. وی همچنین اشاراتی به جنگ و انقلاب به عنوان عوامل تحول در جوامع دارد. در مجموع در تحلیل مارکس در تحلیل این مسائل به ایده‌های هگل تکیه می‌کرد و نشانی از نظریه‌های اقتصاد نوکلاسیک در آرای وی نبود. همان‌طور که در فصل بعد خواهیم دید اندیشمندان مارکسیسم با تکیه بر آرای مارکس تبیین‌های قابل تأملی از جنگ ارائه نمودند. در نهایت در این میان می‌توان به آرای کینز اشاره نمود (Coulomb, 2011: 14-20).

اما در میان اندیشمندان آن دوران تبیین کینز از جنگ و نقش وی در جنگ جهانی اول بسیار قابل تأمل است. کینز ریاست هیئت نمایندگی خزانه‌داری بریتانیا در کنفرانس صلح پاریس در خصوص جنگ جهانی اول را بر عهده داشت. وی متقد دریافت خسارت سنگین از آلمان بود و هنگامی که پیشنهادی وی با مخالفت مقامات انگلستان موافق شد از سمت خود استعفا داد. وی پس از استعفای نظرات خود در خصوص جنگ و مخالفت با دریافت خسارت سنگین از آلمان را در کتاب «نتایج اقتصادی صلح»^۲ در سال ۱۹۱۹ منتشر نمود. کینز در این کتاب بر این مسئله تأکید نمود آخذ خسارت سنگین از آلمان که در معاهده صلح ورسای بر آلمان تحمیل شد باعث بحران اقتصادی در آلمان می‌شود و تسهیل‌گر به قدرت رسیدن رهبران نظامی در این کشور خواهد شد (Coulomb, 2011: 21). کینز معتقد بود چنین وضعیتی در نهایت منجر به شروع جنگ دیگری خواهد شد، امری که در نهایت نیز اتفاق افتاد (Brauer, 2017: 4).

۱-۲-۱. شکل گیری اقتصاد دفاع به مثابه گرایشی مستقل: ۱۹۶۰ میلادی

با آغاز دهه ۱۹۶۰ و افزایش تهدید جنگ‌های اتمی بار دیگر توجه اندیشمندان نوکلاسیک به مباحث

1. mental habits

2. The economic consequences of the peace

دفاع و جنگ جلب شد. در واقع مباحثت دفاع و جنگ بعد از قریب یک قرن در دستور کار جریان اصلی اقتصاد قرار گرفت و اندیشمندان این جریان شروع به نظریه‌پردازی در این خصوص نمودند (Coulomb, 2011: ۸). هارتلی (۲۰۲۰) که خود از اندیشمندان سرشناس در حوزه اقتصاد دفاع محسوب می‌شود تاریخ شکل‌گیری این گرایش علم اقتصاد را سال ۱۹۶۰ معرفی می‌نماید.

از جمله متون پیشروانه در این زمینه گزارش «اقتصاد دفاع در عصر هسته‌ای^۱» بود که در ۱۹۶۰ توسط هیچ و مک‌کین^۲ منتشر شد. از دیگر توسعه‌های پیشگامانه صورت گرفته در دهه ۱۹۶۰ می‌توان به کاربرد تحلیل اقتصادی برای تبیین مسابقه تسیلیحاتی (Richardson, 1960)، فرایнд Olson and Zeckhauser, (Peck and Scherer, 1962) دستیابی به سلاح (Hartley, 2020: 1) و پرسنل نظامی (1966) اشاره کرد (Oi, 1967).

اندیشمندان دیگری مانند کوین (۲۰۱۷)، برانور (۲۰۱۱) و کلمب (۲۰۱۱) نیز روابط تقریباً مشابهی از ایجاد گرایش اقتصاد دفاع در دهه ۱۹۶۰ ارائه می‌نمایند. همگان نیز اتفاق نظر دارند که گزارش «اقتصاد دفاع در عصر هسته‌ای» که توسط هیچ و مک‌کین در سال ۱۹۶۰ منتشر شد از اولین تحلیل‌های اقتصادی در این زمینه است. این گزارش در اصل به سفارش مؤسسه رند^۳ آمریکا تهیه شده بود و سپس به کتاب تبدیل شد و همچنان نیز در سایت مؤسسه رند در دسترس است. هیچ و مک‌کین در این کتاب با استفاده از مفهوم «کارایی تخصیصی^۴» به بررسی بخش نظامی و تخصیص منابع به این بخش می‌پردازند. این مسئله که چقدر از منابع مل باید صرف مسائل نظامی شود و نحوه استفاده بهینه از این منابع در بخش نظامی چیست از مسائلی است که آنها مورد بحث قرار داده‌اند. آنها بر لزوم استفاده از معیارهای اقتصادی برای تخصیص بهینه منابع در بخش نظامی تأکید می‌کردند (Coyne, 2020: 9).

از جمله مطالعات دیگر در این دوره می‌توان به مطالعاتی اشاره کرد که ذیل بحث نظریه بازی‌ها انجام شد. شلینگ^۵ با انتشار کتاب «استراتژی تعارض»^۶ در سال ۱۹۶۰ از چهارچوب نظریه

1. Economics of Defense in the Nuclear Age

2. Hitch and McKean

۳. مؤسسه رند (US Rand Corporation) در سال ۱۹۴۸ ایجاد شد تا به نیروی نظامی آمریکا به ویژه نیروی هوایی کمک کند. اما به تدریج دایره مطالعات آن به مباحث علم انسانی از جمله سیاست مراقبتی و اجتماعی گسترش یافت و در بسیاری از حوزه‌های تحقیقات دفاعی پیشگام شد (Hartley, 2020: 4).

4. Arms and Insecurity

5. Thomas Schelling

6. The Strategy of Conflict

بازی‌ها برای تحلیل بازدارندگی، تهدید‌ها، پیمان‌ها و تعامل استراتژیک میان حکومت‌ها استفاده کرد (Coyne, 2020: 10). از نظر سازمانی، مؤسسه رند حامی این مطالعات بود و این سازمان علاوه بر شلينگ با افراد سرشناس دیگری مانند ارو، نش، نیومن و ویلیامسون نیز همکاری می‌کرد (Hartley, 2020: 4). همگی این افراد جوایز متعددی علمی در سطح جهان کسب کردند و شلينگ، ارو و نش موفق به کسب جایزه نوبل اقتصاد شدند.

۲-۲-۱. گسترش مباحث و رویکردها

تحلیل‌های نخستین اقتصاد دفاع در جریان توکل‌سیکی مبتنی بر نظریه‌های اقتصاد خرد بود. این رویکرد در دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ رویکرد غالب در مباحث اقتصاد دفاع محسوب می‌شد. اما به تدریج مباحث کلان و سنجی نیز به عنوان رویکردهای تحلیلی مورد توجه قرار گرفت (Brauer, 2017: 6). از سوی دیگر بحث پیرامون دفاع به عنوان یک کالای عمومی که از جمله در مقاله اولسون در خصوص اتحادهای دفاعی مطرح شد (Coyne, 2020: 12) باغث جلب توجه به سایر جنبه‌های دفاع به عنوان یک کالای عمومی شد. در واقع این ساموئلسون^۱ (۱۹۵۶) بود که بحث دفاع به عنوان کالای عمومی را مطرح نمود. سپس استروم - برنده جایزه نوبل در سال ۲۰۰۹ - در سال ۱۹۶۱ به بحث پیرامون این مسئله پرداخت (Coyne, 2020: 32). اولسون این بحث را در خصوص اتحادهای نظامی دنبال نمود و سپس بحث نحوه تهیه، میزان بهینه، بودجه اختصاص یافته و بسیاری از مباحث دیگر در خصوص کالاهای عمومی در این خصوص نیز دنبال شد. نظریه بازی‌ها که در دهه ۱۹۶۰ در حوزه مباحث دفاعی مورد استفاده قرار گرفت با استقبال فراوانی روبرو شد. هارتلی (۲۰۲۰) در این خصوص استفاده از رویکردهای مختلف در علم اقتصاد دفاع می‌نویسد:

«علم اقتصاد دفاع از بسیاری از دستاوردهای نظری و تجربی علم اقتصاد بهره‌مند شده است. نظریه بازی به طور گسترده برای تحلیل موضوعاتی مانند مسابقه تسليحاتی، اتحادهای نظامی، تدارکات نظامی، تروریسم و تعارضات مورد استفاده قرار گرفته است. علم اقتصاد عمومی از تحلیل کالاهای عمومی، سواری مجانی و مشکلات کنش جمعی (به عنوان مثال حفظ صلح توسط سازمان ملل) استفاده می‌کند. توسعه‌های اخیر در این زمینه شامل کاربرد تحلیل‌های انتخاب عمومی و مدل‌های کارگزار محور است که درک ما از سیاست‌های تدارک نظامی را افزایش داده است. آخرین تکنیک‌های تجربی نیز مورد

1. Samuelson

۳۴ □ اقتصاد دفاع؛ از نظریه‌های جنگ تا فعالیت اقتصادی نیروهای مسلح

استفاده قرار گرفته است. ابزارهای سری زمانی برای مطالعه رشد اقتصادی و هزینه‌های نظامی، مسابقه تسلیحاتی و تروریسم استفاده می‌شود. از ابزارهایی مانند علیت گرنجر، آزمون‌های مشروط بودن و مدل‌های ور نیز استفاده می‌شود» (Hartley, 2020: 73).

از سوی دیگر مباحث مورد توجه نیز با توجه به چالش‌های این حوزه به تدریج تغییر نمود. اگر نگرانی از سلاح‌های اتمی و جنگ هسته‌ای باعث توجه اقتصاددانان نئوکلاسیک به این حوزه در دهه ۱۹۶۰ شد، در دهه‌های بعد مسائلی مانند اثر جنگ بر رشد اقتصادی، علل جنگ‌های داخلی به ویژه در آفریقا، تروریسم به ویژه بعد از حادث یازده سپتامبر و در نهایت جنگ‌های داخلی در قرن ۲۱ باعث جلب توجه اندیشمندان در دهه‌های بعد شد. گایبولوف و همکاران^۱ (۲۰۲۰) در یک مقاله تأمل برانگیز به بررسی فراوانی موضوعات مقالات چاپ شده در نشریه «علم اقتصاد دفاع و صلح»^۲ در سه دهه ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۰ پرداخته‌اند. بررسی مقالات چاپ شده در این نشریه که از جمله معتبرترین نشریات در این حوزه است، به خوبی روند تحول موضوعات در هر دهه با توجه به مسائل در جریان این حوزه را نشان می‌دهد.

جدول ۱-۱: مقایسه موضوعات مورد بررسی علم اقتصاد دفاع و صلح ۱۹۹۰-۲۰۲۰

موضوع (۱۹۹۰-۲۰۰۰)	تعداد	موضوع (۲۰۰۰-۲۰۱۰)	تعداد	موضوع (۲۰۱۰-۲۰۲۰)	تعداد
دفاع و رشد	۹	دفاع و اقتصاد	۵۶	دفاع و اقتصاد	۶۵
توسعه و دفاع	۲	-	-	-	-
تروریسم، جنگ‌های پاراتیزانی، شورش	۱۱	تروریسم	۳۷	تروریسم	۵۵
-	-	تعارضات و جنگ‌های داخلی	۲۹	تعارضات و جنگ‌های داخلی	۷۰
فرایندهای تدارکات و سیاست‌ها	۲۱	سیاست‌های دفاع، برنامه‌ریزی و مدیریت	۳۰	سیاست‌های دفاع، برنامه‌ریزی و مدیریت	۳۳
وضعیت نظامی و سیاست استراتژیک	۶	-	-	-	-
بودجه دفاعی	۳				
صنایع دفاعی و مجتمع‌های صنعتی	۱۶	صنایع دفاعی و مجتمع‌های صنعتی	۲۵	صنایع دفاعی و مجتمع‌های صنعتی	۱۵

1. Khusrov Gaibulloeva, Christos Kolliasb and Binyam Solomonc

2. Defence and Peace Economics

اقتصاد دفاع از تعاریف و تاریخچه تا گستره موضوعی ۳۵ □

موضوع (۱۹۹۰-۲۰۰۰)	تعداد	موضوع (۲۰۰۰-۲۰۱۰)	تعداد	موضوع (۲۰۱۰-۲۰۲۰)	تعداد
تبديل	۱۷				
مسابقه تسلیحاتی	۶				
خلع صلاح و کنترل نظامی	۵	مسابقه تسلیحاتی، کنترل نظامی و خلع سلاح	۲۲	مسابقه تسلیحاتی، کنترل نظامی و خلع سلاح	۱۲
علم اقتصاد پیمان نظامی	۱۸	علم اقتصاد پیمان نظامی	۲۰	علم اقتصاد پیمان نظامی	۹
تحقيق و توسعه دفاعی، تغییر فناوری و توسعه صلاح	۶	تحقيق و توسعه دفاعی و فناوری	۱۷	تحقيق و توسعه دفاعی و فناوری	۱۰
نیروی انسانی نظامی	۱۴	نیروی انسانی نظامی و استخدام	۱۴	نیروی انسانی نظامی و هزینه های دفاعی	۲۹
مطالعات مخارج دفاعی	۲۹	مطالعات مخارج دفاعی	۱۲	هزینه های دفاعی	۲۹
مسائل تولید نظامی	۴				
تجارت نظامی	۶	تجارت نظامی	۱۰	تجارت نظامی (و تولید)	۶
مطالعات کشوری	۱۱	مطالعات کشوری	۹	مطالعات کشوری	۶
اقتصاد منطقه ای و دفاع	۷	اقتصاد منطقه ای و دفاع	۴	اقتصاد منطقه ای و دفاع	۳
انتخاب عمومی و دفاع	۸			مسائل علم اقتصاد امنیت	۲۱
ماهیت علم اقتصاد دفاع	۴			بررسی شرکت ها	۲
سایر	۵	سایر	۷	سایر	۲
مجموع	۲۰۸	مجموع	۳۳۱	مجموع	۳۸۹

منبع: (Gaibulloev & Cte, 2020: 2)

همان طور که در جدول فوق نمایان است با توجه به مسائل پیش رو موضوعات مورد بحث نیز تغییر می نموده است. به عنوان مثال در دهه ۱۹۹۰ که صنایع نظامی با توجه به پایان جنگ سرد با بحران تقاضا روبرو می شوند بحث تبدیل در این دوره مطرح می شود. اما در دهه های بعد با تغییر شرایط بین المللی این مسئله از مسائل مورد پژوهش خارج می شود. نمودار زیر که بر اساس جدول فوق تهیه شده است تصویری بهتری از مسائل ارائه می کند.